

De Kortrijkse poorters- en weesboeken en “akten en contracten”

Het Oud Stadsarchief Kortrijk (vaak afgekort als OSAK) is met zijn bijna 700 strekkende meter archiefstukken het meest omvangrijke archiefbestand in Rijksarchief Kortrijk. Het belang van het archief overstijgt dat van de stad Kortrijk, omdat een aantal bevoegdheden van de Kortrijkse schepenen betrekking hadden op de hele kasselrij Kortrijk. Die omvatte grosso modo het zuiden van het huidige West-Vlaanderen (o.a. Menen, Harelbeke en Tielt) en een klein gedeelte van Oost-Vlaanderen (regio rond Deinze). De belangrijkste reeksen van het OSAK kunnen online geraadpleegd worden via search.arch.be.

1. Akten en contracten

De zogenaamde “akten en contracten” (1438-1796), geregistreerd in de schepenregisters van de stad, bevatten afschriften of samenvattingen van allerlei overeenkomsten tussen particulieren, verleden voor de Kortrijkse schepenen. Deze privaatrechtelijke akten, ook “wettelijke passeringen” genoemd, hebben betrekking op schuldbekentenissen, huwelijkscontracten, borgstellingen, verkopen, giften, overdrachten van renten, en overeenkomsten allerhande. De 152 registers met chronologisch geregistreerde akten zijn eigenlijk veiligheidskopieën. Vanaf de zeventiende eeuw werden ook losse schepenbrieven bewaard.

- Voor de periode 1560-1636 bevatten de registers vooraan chronologische inhoudstafels, op naam van de partijen.
- Het grootste deel van de registers uit de periode 1435-1660 zijn door vrijwilligers Marc Luyckx en Tuur Struyve ontsloten in een databank. Daarin zijn alle namen van partijen opgenomen, maar ook transcripties of samenvattingen van de akten.
 - De database voor de jaren 1560-1600 en 1618-1660 kan in pdf-vorm op de website geraadpleegd worden, een access-bestand voor de vroegere periode is raadpleegbaar in de leeszaal van het Rijksarchief Kortrijk.
 - Een CD-rom met de analyses van de akten uit de periode 1438-1518 kan aangekocht worden via Familiekunde Vlaanderen, afdeling Mandel-Leie.

2. Poortersboeken

Een inwoner van een middeleeuwse of vroegmoderne stad kon meestal door geboorte, huwelijk, koop of residentie het poortersrecht verwerven. Het statuut van poorter bood materiële en fiscale voordelen, maar vooral rechtszekerheid. Vandaar dat ook bewoners van het omliggende platteland, die minder vertrouwen hadden in de lokale schepenbanken, ervoor kozen om “buitenpoorter” te worden en dezelfde voorrechten te genieten als de “binnenpoorters”.

In Kortrijk konden enkel de inwoners van de kasselrij het statuut van buitenpoorter verwerven. Toch was de Kortrijkse buitenpoorterij wellicht de omvangrijkste in Vlaanderen. Dat is te verklaren door de soepele voorwaarden, waaronder de afschaffing van een aanvankelijk verplichte residentie van drie maal veertig dagen per jaar in de stad. Op het hoogtepunt in 1577 ging het om meer dan 13.000 gezinshoofden, die wellicht ruim 50.000 personen vertegenwoordigen. Vanaf 1540 diende elke nieuwe buitenpoorter eenmalig 3 lb. par. en jaarlijks drie stuivers te betalen, bij wijze van afkoop van de vroegere verplichte residentie. Hoewel het succes van de Kortrijkse buitenpoorterij op het einde van de zeventiende eeuw afnam, mag verondersteld worden dat in veel dorpen in de kasselrij de helft van de inwoners of zelfs meer het statuut van buitenpoorter bezat. Vermoedelijk ging het om het meest welstellende gedeelte van de bevolking.

De registratie van de poorters gebeurde in diverse reeksen poortersboeken en -lijsten:

1. Inschrijvingsregisters of eigenlijke poortersboeken. Deze vijf registers bevatten voor de periode 1413-1796, chronologisch en per gemeente, de namen van alle nieuwe poorters die dit recht niet verwierven door huwelijk of geboorte. Alle registers zijn online raadpleegbaar.
2. Poorterslijsten. Deze lijsten met de namen van alle poorters zijn meestal opgesteld omwille van fiscale redenen en zijn beschikbaar voor de jaren 1398 (enkel buitenpoorters), 1440 (binnen- en buitenpoorters) en 1530. Ze zijn raadpleegbaar op microfilm in de leeszaal van het Rijksarchief te Kortrijk. De gedigitaliseerde microfilms zijn beschikbaar op www.familysearch.org.
3. Jaarlijkse buitenpoorterslijsten. Deze lijsten bevatten de namen van buitenpoorters die jaarlijks drie stuivers betaalden. Ze zijn beschikbaar vanaf 1540 (met hiaten) en kunnen geraadpleegd worden op microfilm in de leeszaal van het Rijksarchief te Kortrijk. De gedigitaliseerde microfilms zijn beschikbaar op www.familysearch.org. Vergelijkbare lijsten zijn ook terug te vinden in de buitenpoortersregisters (1580-1795), die per "roede" of onderverdeling van de kasselrij werden opgesteld (Harelbeke, Tielt, Menen, Deinze en Dertien Parochies) en in de rekeningen van het jaarlijkse buitenpoortersgeld (1540-1782) in het archief van de Rekenkamer.

Diverse bewerkingen en indices van de poortersboeken, vaak per gemeente, zijn beschikbaar in de leeszaal van het Rijksarchief te Kortrijk. De namen van de oudste binnenpoorters (1413-1477) kunnen teruggevonden worden via 'zoeken naar personen'.

3. Weesboeken

De Kortrijkse weeskamer was bevoegd voor alle binnen- en buitenpoorters. Ze zag toe op het beheer van weesgoederen van minderjarigen (tot 25 jaar) waarvan de moeder of de vader gestorven was. De 170 weesboeken zijn bewaard voor de periode 1403-1796 en bevatten naar schatting ca. 60.000 geregistreerde staten van goed.

In de weesboeken werd een samenvatting van de staat van goed genoteerd en werden aantekeningen gemaakt over het verdere verloop van het voogdijbeheer. De registratie is dus veel beknopter dan die in de eigenlijke staten van goed en bijhorende stukken, zoals voogdijrekeningen, die in een aparte reeks vanaf het begin van de 16de eeuw zijn bewaard. Pas vanaf 1730-1740 vinden we integrale afschriften van staten van goed terug in de weesboeken. Voor de periode daarvoor is het dus aangeraden om beide reeksen te raadplegen. Niet elke geregistreerde staat van goed bleef echter apart bewaard, en omgekeerd zijn niet alle bewaarde staten van goed geregistreerd. Mogelijk is dit te verklaren door nalatigheid of omdat het sterfhuizen betrof met negatieve saldi, waarvan de erfgenamen afstand deden en er van voogdijbeheer bijgevolg geen sprake was.

De oudste registers bevatten zowel de staten van goed van binnenpoorters als van buitenpoorters. Vanaf 1583 (nr. 61 e.v.) gebeurde de registratie voor de stad en die voor de kasselrij in afzonderlijke registers. Vanaf 1649 (nr. 83 e.v.) werden er aparte registers opgesteld voor het noorden en het zuiden van de kasselrij, met de Leie als grens.

De belangrijkste toegang tot de weesboeken is de zogenaamde "Parckemynen" (perkamenten) index (nrs. 171-173 – online raadpleegbaar). Dit zijn eigenlijk drie klappers met de namen uit de periode 1501-1793, die werden aangelegd rond 1580 en daarna systematisch aangevuld. Een hedendaagse bewerking van deze klapper is gepubliceerd. Op de 15de-eeuwse weesboeken werden in de 20ste eeuw afzonderlijke, indices opgemaakt, die eveneens uitgegeven zijn. Alle toegangen op naam werden als pdf op de website van het Rijksarchief ter beschikking gesteld. De namen kunnen ook in de zoekrobot "zoeken naar personen" gevonden worden.

Een belangrijke kanttekening voor de gebruiker is dat deze weesboeken in principe enkel betrekking hebben op de goederen van overleden binnen- en buitenpoorters. De weesgoederen van overleden "gedieden" of niet-poorters uit de kasselrij Kortrijk vallen onder de bevoegdheden van de lokale schepenbanken en moeten dus in deze archieven gezocht worden.

Meer lezen?

- H. CALLEWIER, "Poortelij en migratie. De mobiliteit van de Kortrijkse nieuwe poorters 1413-1477" in: *De Leiegouw*, 47 (2005), p. 163-183.
- N. MADDENS, "De Kortrijkse buitenpoortelij", in: G. MACOURS en G. VAN DIEVOET (eds.), *Handelingen van het zevende Belgisch-Nederlands rechtshistorisch colloquium, Justicie ende Gerechtigheit*, Antwerpen, 1983, p. 163-174 (Acta Falconis, 3).
- R. VANCRAEYNEST e.a., *Klapper op de "Parckemynen index" van de Kortrijkse weeskamer*, 2 dln., Oostende, 1973-1976 (met inleiding door N. MADDENS